

Wallet, B., *Samen op Weg naar de protestantse kerk in Nederland. Het verhaal achter de vereniging* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2005, 388 blz., ISBN 90 239 0845 7); Koffeman, L. J., *Samengebracht. Documentatie rond het ontstaan van de Protestantse Kerk in Nederland*; (Zoetermeer: Boekencentrum, 2005, dvd + 215 blz., ISBN 90 239 1949 1).

Deze twee boeken verschenen anderhalf jaar nadat op 1 mei 2004 de fusie van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden tot stand was gekomen. Koffeman heeft op verzoek van en in samenwerking met het moderamen van Protestantse Kerk in Nederland een aantal belangrijke documenten samengebracht, Wallet schreef 'het verhaal achter de vereniging', en ook dat gebeurde op verzoek van de kerk. Beiden waren indertijd betrokken bij dit Samen op Weg proces. Koffeman als kerkrechtdeskundige, Wallet als lid en voorzitter van de hervormde synode, ambtelijk secretaris van de Raad van Deputaten voor Samen op Weg en voorzitter van de Werkgroep Kerkorde van de SoW kerken.

Koffeman heeft getracht vooral 'die documenten samen te brengen die met elkaar kunnen laten zien wat de synodes, als de belangrijkste 'spelers' van het proces, en hun vertegenwoordigers in het bijzonder bezighield, en hoe het hen bezig hield.' Wat opvalt is de voorkeur voor stukken uit de meest recente jaren (2002-2004). Een verantwoording daarvan wordt niet gegeven. Maar ook in andere fasen van het SoW-proces zijn belangrijke documenten verschenen. Daarvan zijn er slechts drie, als bijlage, opgenomen. Me dunkt dat een bronnenverzameling van dit fusie-proces toch breder opgezet had mogen worden. De titel is te pretentius, het betreft enige documentatie, en dan vooral uit de laatste paar jaar. Overigens is aan dit boek een dvd toegevoegd, waarop verscheidene betrokkenen hun visie op de fusie weergeven. Terecht heet dit een *Document voor nu en later*. Het zal toekomstige historici zeker van nut zijn.

Tegelijkertijd met dit boek verscheen het 'verhaal achter de vereniging' van de hand van Barend Wallet. Hij wil vooral ingaan op de vraag waarom dit proces zo lang heeft geduurd en hoe het mogelijk is dat het met alle tegenwind niet geknakt is. Zijn diepste intentie is te laten zien dat dit veertigjarig fusieproces de moeite waard is geweest. Hij is een evangelist, de bringer van de blijde boodschap dat na meer dan 40 jaar onderhandelen de fusie tussen de kerken tot stand is gekomen.

Na de inleidende schets over het ontstaan van de kerk der Hervorming in Nederland en de scheuringen in de negentiende-eeuwse Nederlandse Hervormde Kerk begint Wallet zijn verhaal over de vereniging met een hoofdstuk over de voorzichtige gesprekken tussen hervormden en gereformeerden in de jaren vijftig van de twintigste eeuw. Het waren in die tijd vooral de gereformeerden die afwijzend stonden tegenover samenwerking met de hervormden. Slechts heel langzaam ontworstelden zij zich aan hun isolement. De gesprekken over samenwerking namen in intensiteit toe nadat in 1961 achttien

hervormde en gereformeerde predikanten hadden opgeroepen tot kerkelijke eenheid. Het gescheiden optrekken van beide kerken kwam de geloofwaardigheid van het evangelie niet ten goede, meenden zij. Toch zou het nog tot 1973 duren voordat het Samen op Weg proces werkelijk op gang kwam. In dat jaar vergaderden de hervormde en de gereformeerde synoden voor het eerst gezamenlijk. Het was het startsein voor een nieuw begin, dat in 1986 bekroond werd met de verklaring van beide kerken dat ze zich in staat van hereniging bevonden. Aan deze fundamentele jaren besteedt Wallet slechts 33 bladzijden. En hoewel hun namen wel genoemd worden, hebben B. J. Aalbers, C. P. van Andel en D. N. Wouters veel meer verdiensten voor het fusieproces gehad dan uit de beperkte aandacht voor hun inspanning blijkt. Aan de periode 1986-1991 besteedt Wallet nog geen dertig bladzijden. Aan de jaren 1991-1998 echter besteedt hij ruim zestig bladzijden, terwijl de laatste vijf jaar goed zijn voor 132 bladzijden. Hoe dichter de fusie naderde, hoe meer problemen er opdoemden, zo verklaart hij deze situatie. Mijns inziens leidt het door hem gekozen perspectief, de rol van de synode in het SoW-proces, tot een te geringe aandacht voor de voorgeschiedenis. Immers, in die tijd stond het SoW-proces slechts incidenteel op de agenda, de problemen speelden zich vooral af op het grondvlak, en het was juist dat vlak waarop Van Andel, Wouters en Aalbers zich bewogen. Het is geschiedschrijving 'van bovenaf', vanuit het perspectief van de gezagsdragers. Dat perspectief is ook het persoonlijk perspectief van Wallet, die de laatste tien jaar een belangrijke rol in het fusieproces heeft gespeeld.

Het is op zichzelf een verheugend feit dat zij die betrokkenen zijn bij belangrijke gebeurtenissen opschrijven wat ze zich herinneren. Wallet werd daarbij geholpen door een grote kennis van kerkelijke zaken en een persoonlijk archief van acht meter. Dat archief heeft hij met dit boek terug weten te brengen tot drie centimeter, om vervolgens het overvloedige materiaal aan de vuilnisman mee te geven! Maar de vraag is of de tijd nu al rijp is om een poging tot geschiedschrijving te doen. Daarvoor is er ten opzichte van dit recente verleden nog te weinig distantie, daarvoor zijn er nog te weinig archieven toegankelijk, daarvoor hebben we nog te weinig greep op wat zich de laatste decennia in onze samenleving heeft afgespeeld. Dit alles wreekt zich hier.

Van een fundamentele analyse van het tijdsgewricht waarin zich het SoW proces afspeelde, is geen sprake. Maar kerk en samenleving zijn te nauw met elkaar verbonden om daaraan voorbij te gaan. Bovendien zag de wereld er in 1961 toch echt anders uit dan in 2004, en dat gold ook de kerk. Samen op Weg in 1961 was iets anders dan Samen op Weg in 2004. Hoe hebben de ontwikkelingen in onze samenleving het fusieproces beïnvloed? Ook de analyse van de recente kerkgeschiedenis is wat aan de magere kant. Het boek heeft dan ook een nogal kroniekmatig karakter en toont weinig historische diepgang. We gaan van vergadering tot vergadering en van notitie tot notitie voort. Dat maakt het lezen soms vermoeiend, mede omdat de compositie niet altijd even helder is.

Er is nog een ander probleem, dat ik boven al aanstipte: Wallet mag gerust een van de hoofdrolspelers worden genoemd in het proces dat tot fusie heeft

geleid. Hij heeft deelname daaraan als een religieuze roeping ervaren. En het was zijn doel om de lezer te overtuigen van het feit dat dit proces de moeite waard is geweest. Aan het slot gaat hij op die vraag expliciet in. Het is dus een persoonlijk boek, dat een belangrijk deel van zijn eigen levensgeschiedenis bevat. Het woordje 'ik' komt dan ook nogal eens voor, zijn persoonlijke voorkeur is soms hinderlijk aanwezig. Zonder commentaar voert hij enkele zegslieden op die het (voorheen gereformeerde) dagblad *Trouw* aanwijzen als de grote bron van alle weerstand tegen Samen op Weg, zoals hij ook elders, gelijk een echte bestuurder, regelmatig naar de pers (i.c. *Trouw*) uithaalt. En de (voorheen gereformeerde) Vrije Universiteit bleek in de gesprekken over de reductie van het aantal theologische faculteiten onbetrouwbaar. De beschrijving van de opleidingskwestie is trouwens beperkt. Zo wordt er niets gezegd over het gebrek aan kwaliteit waar met name de hervormde kerkelijke opleidingen mee kampten, en andere betrokkenen hebben heel andere visie op de gang van zaken rond de opleidingskwestie, met niemand gaat hij in gesprek. Daarentegen is er van een kritische benadering van het 'hervormd kerkgevoel', dat onder meer tot uiting kwam in het pamflet *Hervormd pleidooi* nauwelijks sprake. Dat pamflet wordt ergens weggestopt in een voetnoot, terwijl een analyse daarvan nu juist zo geschikt is om te verklaren *waarom* dit fusieproces zo lang heeft moeten duren.

En hiermee komt ik tot mijn belangrijkste punt van kritiek. Dit boek bevat niet de geschiedenis van het SoW-proces, maar het bevat de persoonlijke visie van een van de hoofdrolspelers op dat proces. Het is het verhaal van Wallet, dat soms een apologetisch trekje krijgt. Voor hem was dit proces de moeite waard! Als historische studie schiet het boek om die reden tekort. Ook ontbreekt een bibliografie en is niet duidelijk waar de geraadpleegde archivalia te vinden zijn. Maar ongetwijfeld zal Wallet gesprekspartner zijn als eenmaal de geschiedschrijving van het SoW-proces werkelijk ter hand zal worden genomen. In die zin kunnen we blij met dit boek zijn.

M. J. Aalders

Abbenhuis, M. M., *The art of staying neutral. The Netherlands in the First World War, 1914-1918* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006, 423 blz., €39,50, ISBN 90 5356 818 2).

Ondanks de grote belangstelling voor de Eerste Wereldoorlog in de Angelsaksische geschiedschrijving is de aandacht voor het neutrale Nederland tot nu toe minimaal gebleven. Voornaamste reden hiervoor is het taalprobleem: in overzichtswerken of detailstudies als Leon Woolfs *In Flanders Fields* (1959), Hew Strachans *To Arms* (2001) en zelfs Larry Zuckermans *The Rape of Belgium* (2004) zal men in de bibliografie vergeefs zoeken naar Nederlands-talige bronnen. Onvertaald maakt onbekend.

De publicatie van Maartje Abbenhuis' omvangrijke Engelstalige studie over Nederland tijdens de mobilisatiejaren 1914-1918 zal in die toestand hopelijk verandering brengen. Abbenhuis, een in Nederland geboren, maar in Nieuw Zeeland getogen historica, voltooidde haar proefschrift *Between the Devil and the Deep Blue Sea* in 2001, en daarvan verschijnt nu een bewerkte handelseditie onder de titel *The Art of Staying Neutral: the Netherlands in the First World War, 1914-1918*.

De gewijzigde titel is bepaald geen verbetering: het oorspronkelijke *Between the Devil and the Deep Blue Sea* (te vertalen als 'tussen hamer en aambeeld' of 'tussen twee vuren') geeft de afhankelijkheidspositie van de kleine neutrale koopmansstaat temidden van de oorlogvoerende partijen goed weer. De nieuwe titel wekt de indruk dat de neutraliteitspolitiek een 'kunst' was die de regering Cort van der Linden volkomen beheerste, maar die term is te krachtig voor het schipperende optreden van een regering die op geen enkel moment en op geen enkele manier bij machte was die neutraliteit af te dwingen en zich daardoor allerlei handelingen van Groot-Brittannië en Duitsland moest laten welgevalen, zelfs als die in strijd waren met het internationaal recht.

Ondanks de wat misleidende titel is Abbenhuis zich terdege bewust van Nederlands kwetsbare positie. In haar boek gaat ze in op de vele problemen waarmee de regering te maken kreeg: de vluchtelingenopvang en de internering van buitenlandse militairen, de gevolgen van de Britse economische blokkade voor de eigen bevoorrading, de smokkelarij in de grensstreken, de spionage-activiteiten van alle oorlogvoerende partijen, de Duitse onderzeebootoorlog en de inbeslagname van Nederlandse schepen door de Amerikaanse regering in maart 1918.

De meeste aandacht gaat echter uit naar de militaire aspecten van de neutraliteit: van de twaalf hoofdstukken zijn er zeven gewijd aan onderwerpen als het Nederlandse leger, de mobilisatie van augustus 1914, de defensie-strategie, de problematiek rond de staat van oorlog en beleg, de grensbewaking, de roep om demobilisatie en het spanningsveld tussen de militaire en economische neutraliteit. Vooral voor deze hoofdstukken heeft Abbenhuis veel primaire bronnen onderzocht en zij presenteert een indrukwekkende hoeveelheid nieuwe detailgegevens, alle duidelijk verantwoord in het mede daardoor omvangrijke notenapparaat.